

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ՌԻՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍՏԳԻՏԱԿԱՆ

Ե. ՅԱՐԻ 1891

Տարեկան 10 ֆր. ոսկի — 4 դր.:
 Վերսահանայ՝ 6 ֆր. ոսկի — 2 դր. 50 կ.:
 Մեկ թիւ կտրմէ 1 ֆր. — 50 կոպ.:

ԹԻԻ 9 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

ԱՌՍՈՐԵՄՆԱԿԱՆ

ՄՍՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՍՏՈՐԵՆ-ԿԱԼԻՍԹԵՆԵՍ (Pseudo-Callisthenes)
 ՎՐԱՐՈՒՅ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐՈՍԻ ՌԻՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՌԻՏԵՐ
 4.

Խ. ԵԿԶԱՏՈՒԿԵՆՈՅ և՛ այլոց խմբագրութիւնը և՛
 յտնայիններ:

(ԸՐՈՒՄՆԱԿԱՆ)

մանր յիշատակարաններ յիշեցնելը արդէն, որով
 յայտնի կը ցուցնեն Չաքարիայի խմբագրութեան
 ԲՆԱԸ ԸԼԱՐԸ, այսինքն՝ ընդօրինակութիւն խաշարոյ

21/3

ձեռագրին, (— քանի մը քննարկէ զարտուղւ-
 թեանց վրայ յետոյ կը խօսինք, եւ կը տեսնենք որ
 57 Ա Չաքարիայի ձեռագրին կեղծութիւն խմբին մէջ
 ուրոյն ստորագրած անուն կը կոչուի. —) յաւելում
 նոր որոշումաբայ, նկարներու եւ ծաղկաբանութեանց, կամ
 իւր խօսքերով: «Գրեցի իմով ձեռագիրս» (զայս պատ-
 մութիւն աշխարհակալին Աղեքսանդրոս) ի մեծ
 քաղաքն Լուսն առ պապն ֆրանկաց ... եւ զարդա-
 բեցն ոսկով եւ արնաբլուխով, եւ որոշումաբայով ...
 բերեալ կը Հայոց պարգեւս մեծ վարդապետին եւ
 քաջ վարդապետին Նայտայ եւ պարոն եղբարցն
 իմոց եւ Հարցն Պառչանց ասմին, չէ որ «զարգա-
 բեցի ոսկով, ըսածը նկարներու վրայ է, զոր միշտ
 պարծելով կը յիշէ. այսպէս «Չաքարի եպիսկոպոս
 զծողջ եւ նկարող: Աղեքսանդր գրոյ, Կ եւ «Ի Չա-
 քարիայ Նպիսկոպոս նկարողն»: Իւր նկարատիւ-
 թիւնը կը ցուցնեն նաեւ այլոք կալիփոթենէի ան-
 զլուի մարգկան եւ նմանեաց վրայ գրելով:

«Որչափ որ տեսնեալ եւ զմարցն ի հողոյ՝ այսպէս չէ
 տեսած
 Կամ բընաւ ի միտ ընկած չափ ի քիչ ուրախ չեղած,
 Թէ մարցն անզուտ ընի՝ նայ երթայ ուրեք հնապատն,
 եւն:

Անշուշտ իւր խմբագրութեանն են ընդարձակ
 օրինակաց մէջ երեւցած նկարները, որոնք Հաքարա
 յընթաց ժամանակաց ըստ զրաջ եւ նկարողաց ա-
 խարժակին փոփոխութիւն կը կրեն, եւ վերջապէս՝
 նկարողաց սակաւութեամբ շատեալուն մէջ բոլորու-
 վին կը պակսեն: Ինծի ծանօթ օրինակաց մէջ նկար
 ունին միայն Վերնեայի Թ. 424, (— 1259 թ. մէջ
 նկարեալու համար գատակ անգ լի տրուած է, բայց

1 Թ. 57 Ա. էջ 134, 8—13;

2 Թ. 57 Ա. էջ 131, 13: Հմմտ. 134, 2. «Չաքարի
 եպիսկոպոս Գեղար եւ Նկարող»

3 Թ. 57 Ա. էջ 139, 22;

4 Թ. 57 Ա. էջ 94:

1 Հմմտ. Հաքարի Ա. 1891. Թ. 7. էջ 194—195;
 2 Հմմտ. Հաքարի Ա. 1891. Թ. 8. էջ 231. և և:

մուշուրներ է նկարել. —) մեր Մաս. Թ. 90-րդ եւ 57 Ա ձեռագրերն նախագրադարձը. որ շատ տեղ ունիւր նաեւ «Յաղագր» կամ զարդաձեւեր:

Երկրորդ՝ «Գեառնաբնակ» զարդարած կ'ըսէ Չաքարիայ, այսինքն տնօրինական աստուա րնեցով, զորոյք միայն 57 Ա ձեռագրին մէջ կը գտնենք: Աստեղ կարգէն է ի Ա (էջ 11) հասածին վիշապա-հայտնութեան առթիւ. դրուած 80 տող աստուաւոր մը աստուաղի զմարդ Տրապարեւուն եւ Քրիստոսի մարդեղութեան վրայ, որուն սկիզբն է «Այն էր կո-րստեան պատճառ» որ Ե հան զԱղամ՝ Ի գրախտեն: Դ Այս կարգէն են անուշտ նաեւ այս կտորները. «Կա-խախտանութիւն վերին ըզքեզ ընտրեաց»: «Մար-մին էր ի խոտ նման որ ծաղկի՝ Գուռի՞ք վայելց»: Եւն: Թէ ինչ անհեթ ութութեանց կը ասան՝ այս չիքն ամէն բան նմանցնելու տնօրինականաց՝ բաւ-ական կը ցուցնէ հետեւեալ կտորն, ուր խօսքն է Աղեքսանդրի ձեռագր Բերքիկայուց բառաւորն յափշ-տակութեամբ՝ Կանգաղէտի կնիւ ապտաման վրայ: Հոս կ'ըսուի՝

«Որով ապտացեր հնարանի՝ քեզ շահեր անուն գտնիւ. վաճառք զՓորձան Կա Իւր Եւսկ Մեկեմի:

Ոտանաւորին թուրքշահական է «Զ. Գ. հա-մառաւութիւնը. —) վերինեանց թուր նշանա-կառած չէր. —) վստն զի 57 Ա ձեռագրի շատ տեղ նշանակած է լուսանցքին վրայ այն նշանաւոր կտորները՝ որ Չաքարիայի են, որով կրնանք գտնել թէ ինչ բան աւելցուցած է Չաքարիայ Կեշառաւե-ցւոյ աստուաւորաց վրայ: Այս աստուաւորք մեծաւ մասամբ Կեշառաւեցւոյն եւ Գրիգորիոսի աստուաւ-րաց հետ խառն են, այնպէս որ շատ քան 57 Ա «Զ. Գ. անուամբ կը յիշէ՝ որ միւսներուն մէջ անանու կցուած է Կեշառաւեցւոյ զորութեանց մէջ: Այսպէս են օրի-նակի համար հետեւեալ կտորները. «Խաղիքն՝ Ե ա-նասունք եւ հաւառ»¹. «Քնար եւ երազ տեսար»². «Չաքարեւոյ Կանդակէ»³. «որ երկար կտոր մըն է»⁴. «Գաղարեցար Աղեքսանդրէ»⁵. Եւն կտորները: Այս կտորներուն մէջ միայն մէկ մասն ունին միւս ձեռա-գիրք, եւ այն՝ անանու: Եւ արդէն ասկէ կրնանք ի-մանալ, որ Չաքարիայ տեղ տեղ ուրիշ բան չէ ըրած՝ բայց թէ արդէն դասած աստուաւորն ընդլայնել եւ փոփոխել, այսպէս է մանաւանդ. «Այս Հոմերոս զմիւսնացի» տաղը՝ որուն աւաղին հինգ տաղը Կե-շառաւեցւոյն է, բայց վերջն՝ ուր կ'ըսուի, «Այսպէս Ես դուս եմ ի մոր, ծայլ եւ ծախի Կեշառաւեցւոյն»⁶, փո-խել է Չաքարիայ «զվարդապետն աստուածաւոր»

դիւալատունի կեշառեցի»⁷, եւն, զոր վերը գրինք. — Միայն 57 Ա ձեռագրին մէջ, եւ այն՝ «Զ. Գ. նշա-նակաւ» են այս կտորները. «Խոտ շատ ասանջ զրիւր արեւայ»⁸. «Երկրայէն ծնունդ»⁹, եւն: Կե-շառաւեան կտորի մը ծայրը շոր տող յաւելուածի մը համար գրուած է նշույզն «Չաքարիայի»¹⁰, Այս կտորը խառնուրդ մը կը գտնենք հոս լեզուի օրինակ.

«Գառնաւտեւիլ այս խնցեմն, որ առնիւ՝ Եր հայտնի. Լիւրէ-Լիւրէ-Լիւրէ-Լիւրէ» բարաւեարար աղջի ամին...

(6 տաղը.)
(Չառաւորէ) Մարտշահայ տան ամայ, || եւ Ինչիւր
Իւր ըրիւր ասյ.
Ի Կախ զաշապ այս Կա Կա, || Կիւրիւր ասանուէր
Կա Կա:

Ոտանաւորներէս ոչ մին խորագրի ունի, ինչպէս ունին ուրիշ երկու կտոր՝ Գ. Բարաւաւութեան վրայ յօրինուած երկու աստուաւոր խօսակցութիւն Հոս քանակէն եւ Աղեքսանդրու: Առաջինը վերնագրին է՝ «Հաղթանակն ասեր զվիճայս առ Աղեքսանդր». Ի Զարթիւնդիւր»¹¹. — Հաւառ աստուաւորներ՝ Զատմ: Դ իսկ երկրորդին է՝ «Չաքարէ աշխարհակալն Ի քերեզմանէն առ Հաղթանակն, եւ ասէ զվիճայս. Ի Զարթիւնդ Երկրայէն»¹². — Խաղաղ Եւսկայն որ էր կանքս. Եւն: — Ատենց մը զուրս թէ կան ուրիշ կտորներ Չաքարիայի՝ որոշ չենք կրնար բռնել: Ինչ-պէս նաեւ ոչ այն ամէնը՝ որ ձեռագրաց մէջ Չառ-րէն՝ կը տրուի՝ պէտք է որ ապահովութեամբ վերջ-նայս լլայն, (վստն զի ձեռագրաց նման յայտ՝ կրած ապաւազմունքը ծանօտ է, եւ ցանցյառ լինի զէպքեր՝ որ մի եւ նոյն կտոր միւս այս, միւսն՝ այն հեղինա-կին կ'ընենայ. —) նոյնպէս նաեւ կրնան շատ մ'այն անանու կտորներու մէջ Չաքարիայի ըլլալ, ինչպէս արդէն քանի մ'այսպիսի կտորներ յիշեցինք: Եւս-մենայն զէպա Չաքարիայ խմբիւր-Կեշառաւեցւոյն ասկէ չէ կրնար համեմատուիլ Կեշառաւեցւոյ խմբա-գրութեան հետ՝ որ հիմն է աւաղնայն:

Չաքարիայէն աւելի նուազ նշանակութիւն ունի Գրիգորիոս Աղմաճարայ խմբի ուղիկոսին (Թ. Զ. դա-րու սկիզբը) Կալիւթենէտի հոյ ընագրին հետ ու-նեցած աղբը: Բուն Բնագրի կողմանէ եւ ոչ զի-տենք թէ Գրիգորիոս ընդօրինակութիւն մ'ըրած է Ալարուս Աղեքսանդրի եւ անոր մէջ հիւստած իւր աստուաւորները թէ առանց ընդօրինակութեան անկախ գրած է զանոնք՝ որոնք ապա մուտք գտած են ձեռագրաց մէջ: Վերջին քննվարդութիւնը քիչ մը դժուար կ'ընենայ: Բայց որեւիցէ զիպպա մէջ՝ ընագրայ նկատմամբ Գրիգորիոս բան մ'ըրած չէ՝ որ-շափ գիտնալ: Իւր աստուաւորներն այն գիրքն ու-րաքան ունեցած են՝ ինչ որ ունեցած անտեսը Չա-քարիայի աղբերը, եւ ինչպէս որ ցայս վայրը նաեւ ինչորոց մէջ ստիպուած էինք յիշել շատ տեղ նաեւ Գրիգորիոս: Իւր աստուաւորաց մեծ մասը կալ երեք (90-րդ, 57 Ա եւ 68) ձեռագրաց մէջն ալ, բայց 68

¹ Հմմտ. նաեւ խոսանցագրութիւն մը յիշէ 135 — 136, ուր կ'ըսուի՝ «Գրեւ Ե յառնիւթ թէ թուխա է անիւն, նա Ե տնիւր թուղը, մի կարծի թէ Եւսկ տեղ է»
² Թ. 57 Ա. էջ 6-8.
³ Թ. 57 Ա. էջ 16.
⁴ Թ. 57 Ա. էջ 28.
⁵ զատմ. Աղեքս. Մի. Գ. էջ 153 եւն.
⁶ Թ. 57 Ա. էջ 121.
⁷ Թ. 57 Ա. էջ 66: Հմմտ. 90-րդ. Թ. 102a, եւ 68, Թ. 213b, Ե.
⁸ Թ. 57 Ա. էջ 67: Հմմտ. 90-րդ. Թ. 102a եւ 68, Թ. 212a, ունին միայն նախընթաց տունը՝ «Զ. Գ. արթնալութիւն արթնիւ»
⁹ Թ. 57 Ա. էջ 119—120: Կարիմաստ ընդին կտոր մ'ունի 90-րդ. Թ. 203a, եւ 68 Թ. 233b, Ե.
¹⁰ Թ. 57 Ա. էջ 134: Հմմտ. 90-րդ. Թ. 232b, Ե.
¹¹ 68 շուրհի.
¹² Թ. 90-րդ. Թ. 69a:

¹ Թ. 57 Ա. էջ 42.
² Թ. 57 Ա. էջ 46.
³ Թ. 57 Ա. էջ 59.
⁴ Թ. 57 Ա. էջ 9a—9b.
⁵ Այս կտորն ունին նաեւ 90-րդ. Թ. 132a, Թ. 68, Թ. 224b, Ե.
⁶ Թ. 57 Ա. էջ 139.
⁷ Թ. 57 Ա. էջ 140.

միշտ անհուն ունի այս կտորները. մնացելուց կեսը միայն մէջ անհունու է, միւս կէտը միւսին մէջ.

Գլխաւորաբար թ. 90 Կ ձեռագործին ունի «Գրիգորիս» նշանակութեամբ շատ կտորներ, որոց շատը 57 Ա եւ 68 մասամբ միայն ունին՝ անանուն: Այսպէս Գրիգորիէն անունը կը կրեն հետեւեալ կտորները. «Կենդանի այլ չենք լսեր, որ անունն է բռնաժառնի», «Կախարհամաս թէն վերին՝ զու շարժող է», «ԱՅՏ զու ուրախ կաց եւ ինդա՞», «Որիշ կտոր մ'ունի այս խորագիրը. «Ի Գրիգորիէն իմանալիսէ տաղեայ արքային բերնէն: — Ինձ հանց ուժ ու թեւ պիտէր, Մէկ կտոր մը միայն երկուքն ալ (90 Կ եւ 57 Ա) միտքան «Գր» կը նշանակեն» Բ. Բարսաւանութեան վրայ յօդուածը՝ «Այ իմ միտքորդերեմէ՛, զոր միայն 57 Ա մարդը ունի, իսկ 90 Կ շորս տող վերին՝ յաշորդ թուղթը պակաս ըլլալով, Ա եւ Կ զարմանալին այն է՝ որ Ա. Բարսաւանութեան վրայ յօդուած «Աղգեցէ՛ք ի սուն զարաից՝ ուստանարէն ըստ 90 Կ՝ «Գր» (Գրիգորիս), ըստ 57 Ա «Իշ» (խաշատոր) գրած է. թ երեւ ուղղին է վերջինը:

Ընդհանրապէս միայն 57 Ա Գրիգորիսի կ'ընծայէ այս երկու կտորները. «Կաթայն է Գրիգորիէն առ Աղէ՛նանդորդ: — Առաջ զիմ առուընդ», եւ «Ասայ ինձ թէ ո՛վ ես դու»:

Ինչպէս վեր տեսանք Սեոռան պատասխի մը հրատարակեց Գրիգորիսի ոտանաւորներէն, որ կը սկսի «Այ մակեդանեան, բռնե՛րով. այս կտորն ունին 90 Կ եւ 57 Ա խառն կեղծուածքով գրու թեանց մէջ եւ անանուն, մինչ Վենետիկեան (թ. 1259՝) ձեռագրայն մէջ Գրիգորիսի անունով է: Եւ արդեանքը նոյն վիճակն ունի ոտանաւորքս նաեւ Վենետիկ ձեռագրաց մէջ, որոց մէջ Գրիգորիսի ոտանաւորք են «Երիւրեայք եւ յարմարեալք իւրեքանչիւր զխոյ՝ հանդոյն ոտանաւորացն կեղծուածքոյն, մանաւանդ թէ երբեք երբեք իտալեալ եւ լեւիտեալ եւս ընդ նոյն» Վենետիկայ զխաւորաբար թ. 1259 «Ի բազում էջն է Գրիգորիէն Կաթայնիս իմանալիսէ տաղեայ արքային կան: Այս ձեռագրէն երկու կտոր ոտանաւոր Գրիգորիսի ունի՝ առջեւ, որոց միայն թ. 1259 ին մէջ կան: միւս ըստը Վենետիկեան ձեռագրաց մէջ կը պակսին, ինչպէս կը ծանուցանէ Հ. ՅՅ. Վ. Թորոսեան: Առաջինը՝ «Խիստ սրամտեցաւ Գարեհ ընդ փաթուտան Անդրգանտին, ունին (բայց անանուն) նաեւ 90 Կ, եւ 57 Ա եւ 68 (տեսեալ շարքն այլափոխելով) միմաստը թէ 57 Ա եւ 68 սուն մ'աւելի ունին»: Այս կտորին մէջ ձեռա-

գրաց տարբերութիւնք գտնել են: — Նշնպակի է նաեւ երկրորդ կտորը՝ «Այ իմ աննուն սուլթան», որ շատ աւելի երկար է, եւ զոր անանուն ուստի իբր խաշատոր» ունին նաեւ 90 Կ (սկզբուն երկու սուն պակաս՝ թուղթ ինկած ըլլալով), 57 Ա (նշնպակ սուն մը պակաս) եւ 68 (վերջին ուժ տող պակաս): Այսպիսի կը բաւէ ցուցնելու՝ որ կրնան ուրիշ շատ կտորներ ըլլալ Գրիգորիսի՝ Կեղծուածքոյն անուամբ կուտակուած ոտանաւորաց մէջ:

Այս Գրիգորիսի ոտանաւորաց երկու նշխարք կը գնենք հոս իբր օրինակ լեզուի: Առաջինը միայն 90 Կ՝ է եւ թ. 1259 ունին՝ «Այ իմ աննուն սուլթան, տաղէն. երկրորդն 57 Ա եւ 68 ձեռագրաց սուլթան ունեցած մասն է՝ «Խիստ սրամտեցաւ դա. րեհ իւր ձեռաց օձնք միմեքն է քիշն ինքն Եւ Եւստի»:

1. «Գարեհս յիմ արեւն ընկայ՝ ինձ կրակ առջէջ վառեցի:

Անշտ եւ քնացա՛ք քնե՛ր հին ու նոր Գեղե՛ղ զուգեցի. Գե՛ղ իստի Եւստի քե՛րք որ օռն Եւստի Եւստի»:

2. «Այ իմ Բիւլ զիմ Եւստի զիմ յայս երկուքն իւրեքն: Առնաւ յիմ հեծելն երթաւ՝ Եւ յանհաւն գեղեւն զիմ հանաւ:

Ձե՛գն մանկեղս՝ տամ՝ զե՛ղ հոգեւոր զիմ որ գաւն օրդն»:

Ու փառք արարին տամ՝ քո՛ւ որ յաւեհոն ընդէր օռն իւր ինքն»:

Այսպիսի աւանդակներ ոտանաւորաց բազմութիւն մ'ունի Գրիգորիս Աղլմամարցի՝ որոնք բաւական յամարութեամբ կ'ըլլան ձեռագրէր երբորանայ մէջ, եւ մեծաւ մասամբ սիրող տաղեր են: Ոմանց վերջը կը գնէ թուականն եւ ոչն անձին անունն՝ որ իրմէ խնդրէր է նոյն երգը: Այսպէս «Շաղկունքն սանն հերքը արաց տաղին¹⁰ վերջը կը յիշէ՝ որ «Առնաւ անունը Մեծոփեցի յինէն խնդրեալ եւս եւ քրեցի... Թովկան չայց ինչ հերքուր եւ թովկան սուն եւ երկու» (1523): Որիշ երգը ալ¹¹ (որուն սկիզբն է «Եղուկ ու հազար մի վայ») սկզբնաւոր կը կարգեն այս խոսքը. «Եղիլի Գրիգորիս սուն է թովկն Ջըրմուր՝ Պըրմուր՝ (Կըրմուր) Դ(ո)» (== 1515): Այս վերջին (թ. 46) ձեռագրին մէջ է նաեւ «Գրիգորիս Աղլմամարցոյ. Մարմին զհաւու զրէկ տաղը, իսկ մեր Մատ. թ. 112 ունի նաեւ հետեւեալ երգերն ու տաղերը Գրիգորիսի Աղլմամարցոյ. 1. «Ահա այդքը մեր ծաղիկեան: 2. «Աստուածանկար պակսին յօրինեալ ի յարարեցն: 3. «Արեւակահալլ զերգով, ի լուսին ի տանաւ հընդէ. աչեր ծով ի ծով ունին: 4. «Դու եւ Աղլմամարցաւ, զոր անկեր այն անեղական: 5. «Դու եւ արեգակ լուսին ի լուսն: 6. «Մարտը պակսեալով՝ նման

¹ Թ. 90 Կ. Թ. 152a—b նաեւ Թ. 57 Ա. էջ 109: «Այս բռնաժառնի» ունին ունին Թ. 68. Թ. 229b, ք. 1. Թ. 90 Կ. Թ. 153a, Հմմտ. Թ. 57 Ա. էջ 112: Թ. 90 Կ. Թ. 222b—223a, Հմմտ. Թ. 57 Ա. էջ 129, եւ 68. Թ. 239b, ք. 1. Թ. 90 Կ. Թ. 232a, Հմմտ. Թ. 57 Ա. էջ 133 եւ 68. Թ. 241a, ք. 1. Թ. 90 Կ. Թ. 239b (շորս տող)՝ Սմբողք Թ. 57 Ա. էջ 139՝ Կան. այս անունով Թ. 68. Թ. 243b, ա: Թ. 90 Կ. Թ. 233b, Հմմտ. 57 Ա. էջ 138: Անուն նաեւ Թ. 68. Թ. 249a, ք. 1. Թ. 57 Ա. էջ 137: Անունով Թ. 68. Թ. 249a, ք. 1. Թ. 57 Ա. էջ 70: Հմմտ. Թ. 90 Կ. Թ. 107a, եւ 68. Թ. 244b. Թ. 90 Կ. Թ. 108b, եւ 57 Ա. էջ 71—72: Ա. Եւ ի կտորը քիւն մ'աղքը կը տեսնենք: Հմմտ. 68. Թ. 215b—216a:

¹ Թ. 90 Կ. Թ. 111a—b. Թ. 57 Ա. էջ 75 եւ 68. Թ. 216b: Թ. 90 Կ. Թ. 111a, 17—22. Թ. 57 Ա. էջ 72 եւ Թ. 68. Թ. 216a, ա: Թ. 1259 «Եղիլի» Երեւանի մէջ ալ քիչ տպուած է: Թ. 90 Կ. «Ըր թովկն» Թ. 68. Գարեհի՛ն զաւարացն աղաւտն, քիւնի. Ի՛ր յանհաւն... Թ. 68 «Անուշտակ... զիմ որ դու առնաւ» Թ. 68 «Առնեց հո» Խեք Մատ. Թ. 112: Յաղին խորագիրն է «Յաղ վարդին եւ պլշտուն ի Գրիգորիս կաթուղիկուս Աղլմամարցոյ» Խեք Մատ. Թ. 46:

հրեշտակին» 7. «Դու զբախտ յնշեմա անկեալ յանհրէն» 8. «Գարունն երեկ պղպուլն յայդին» եւ 9. «Անեղն տաճար, բանին բարերար»

Ա երկուցու երկու տեղ կը տեսնենք 57 Ա ձեռագրին մէջ «Փ» նշանաւ ասանաւորներ: Այս նշանը շէրք գիտեր ինչ կրնայ նշանակել. վասն զի «ԽԶ» «ԳՐ» եւ «ՉՋ» նշաններն եւ ոչ միայն հետ չգիտեմ ինչ կրնայ ըստ ինքեան: Աստուծոյ է՝ որ այս նշանը կրող հատրին մէկ վերը յիշուած «Այ իմ անորման ուղիթան» աստուծոյն մէկ տունն է, որ կը սկսի «Անգնեալ ի կառս երկմարաց, բառով», եւ զոր Թ. 90 Գ, եւ 68 ունին անուան, իսկ վերեւակոյ Թ. 1259 «Գրիգորիտն» կ'ընծայէ: Երկուցի կտորը կը սկսի «Այդ շէ ծառայ քան թէ պարսիկ», բառով, զոր նոյնպէս ունին Թ. 90 Գ եւ 68 ասանց օրեկէն անուան: Այս խոգորը կը մնայ օրեմն անընդ: —

Դոր եւ մեծ, եւ այն բուն բնագրն նկատմամբ խմբագրութեան շատեց ցոյց վայր. բայց թէ նաեւ այս կերպարանագիտութիւնը կրած եւ վարաց Աղբաւորի ինչ շէ ձեռագրից կը տեսնենք առաջիկայ մասով: Բայց որովհետեւ այս ձեռագիրը ուրիշ խմբի մը կը վերաբերէ՝ գէտք է նաեւ ծանօթ հայ ձեռագրաց վայր կարեւոր քանի մը տեղեկութիւններ տալ եւ ասոնց այլեւայլ ցեղեր կամ իւրեւր զանազանել:

(Հրեւո-իւթ)

Հ. Յ. Տ.

ԱՐԵՎԵՐԵՐԻ ՈՐԵՆՈՐԴԻՆԵՐԻ ՊԵՐ Ի ՀԵՍ

Նկատարութիւններն ձա քաղաքներն հայկական ձեռագրերից:

Ա. Բաղամբ վարոց Թարգմանիչ՝ Աստու: — Բ. Մովսէս Զորնաւոր Պատմութեան ձեռագիրը: — Գ. Թուրքից երգերի մասին: — Դ. Քաշերի եւ Արտաւազդի մասին: — Ե. Հայոց Այրուքները: — Զ. Ոսկեփորիկի, Նշանակութիւնը: — Ը. Վրաց տարնագրութիւնն ինչ նայկական բնագրի մասին: — Ը. Ալամ եւ Եւա: — Թ. Յովսէփ եւ Ասանթ: — Թ. Յիսուսի մանկութիւնը: — ԹԱ. Աստուածամոր տեղի: — ԹԲ. Փոքոս տաղերն ինչ տեղի: — ԹԳ. Փետրոս տաղերն ինչ տեղի: — ԹԴ. Մարտի Գրիգորի տեղի: — ԹԵ. Նոգոս եւ Մարտի վերջ: — ԹԶ. Մի քանատեղութիւն: — ԹԸ. Վերջապան:

Վեպ ի Ելմածին ուղեւորութեան ձեռագրի կեցի նայկական գրաւոր մատենագրութիւնից ա-

1. Թ. 57 Ա. էջ 75: 2. Դմա. 90 Գ. Թ. 111ա, 3. Եւա. Թ. 68. Թ. 126, Գ.

4. Թ. 57 Ա. էջ 63: 5. Դմա. 90 Գ. Թ. 97ա-Բ. Թ. 68. Թ. 122ա, — Բ. ա.

6. Մոյս յօդուածն ուղեւորն լեզուա նկատարակն անցալ տարի Ն. Ման, ուղեւորակն նայիւրն լեզուի ի համալսարանին Ռեդեքտորի: Աս ուղեւորն անուանաւ. МАРУС Н. НАЗ ЛІТНІЙ ПОБІДЫ НА АРМЕНИИ, ЗАКЛЮЧЕНІИ И НАЗНАЧЕНІИ НАЗ АРМЕНИИ РУКОПИСИ («Записки восточн.» томъ V. с. 211—241.) Այս յօդուածին միայն 9 ատարները լայս տեսած են ցայժմ, որպէս գիտնք:

Թ. ՅՄԱ.

աւերներն եւ առածներն նիւթ եւ փողովելու նպատակով, ինչ որ կատարել ու փողովել եմ պղծ խղորի նկատմամբ, այն ամէնը տեղի էր գտնէ «Հայոց առաջին հաւաքածուներն մասին» աստուծոյն լեւանալ մէջ, որի վերայ այժմ աշխատում եմ:

Հանգստեան ժամերին զիտուր պարագաներն իրից յետոյ՝ ես նկատագրում էի Ելմածին մատենագրութեան մի մասը, եւ նոյն միջոց քաղաքներն արմէ. վերջիններից հազարն ան էն առաջիկայ գիտարութիւնները: Այստեղ ի միջի այլոց մտան նոյնպէս քաղաքներն Քրիստոսի մանկութեան մասին մի մասնուր ձեռագրից, որ շնորհակալութեամբ ընդունեցայ իւր աստուծոյ Վարդի հրեւոր Մովսէ Եւսեփ վարդապետից, որին բախտուոր գիտուածը պատահեցրեց ինձ Անիի աւերակներում:

Ես Անի գնացի արդէն Ելմածնում աշխատանքներ վերջացնելուց յետոյ: Անիի եւս կանոնի կատարել շրջապայութիւններն մտանայ նշանաւոր վայրերն, այդպէս օրինակ Սեւանայ վանքը՝ Սեւանայ լճի (Գեօքչայ) վերայ, ուր եւ կաղմիցի վանքի ձեռագրերի ցուցակը, որը լայս կը տեսնէ այն իսկ էջերի վերայ Ելմածնի տաւր ձեռագրերի նկատագրութեան հետ միասին:

Ելմածնում կրանուր Գալուստ Մկրտչեանի հակառակութեամբ յայտնեալ ինձ համամասել Մովսէս խորնացու տպագրութեան ընդգիրը Սորբի Սորբալի ձեռագրի հետ, որի մասին խոսք կը լինի ներկայ նկատարութիւններից մէկի մէջ:

Ահա այն ամէնը, ինչ որ կարողացայ ամառ իմ Ելմածնում եղած աւեր քան երկու տարի ժամանակամիջուում՝ Մայիսի սկզբից մինչեւ Յուլիոսի կէսը: Բայց ի սորանից, Ելմածնի լինելու իմ ամեն համար շատ կողմերից խորանկան էր, եւ եթէ մի ցանկալի բան կայ, այդ ուղեւորութեան կրկնութիւն էր. երկու երեք ամիսը շատ կարճ ժամանակամիջոց է քանի մի հազար ձեռագրերի հաւաքածուի հետ ծանօթանալու եւ ամէն կարեւոր բաները գուրս բերելու համար. բայց եւ այն ինչ որ կարողացայ անել, կախումն ունի այն մեծ յարմարութիւններից եւ պարագաներն ինչ պատշաճ գեղեցիկ պայմանները, որոնց մէջ գտնուեցայ իմ Ելմածնի ոսք կրկնած առաջին իսկ օրից, որի համար քաղցր պարտք եմ համարում յայտնել խորին շնորհակալութիւնս Ելմածնի շէմարանի ուսուցիչ Բ. Ն. Յովհաննիսեանին, շէմարանի տեսուչ Նազապետ արեղային, Ներսէս եպիսկոպոսին, Ղեւոնդ վարդապետին, մատենագրարանապետ Ս. Մահակին եւ ընդհանրապէս Ելմածնի բոլոր Միաբանութեան քաղցր այնպիսի քաղցր եւ ուշադիր են զեպ ի իւրեանց հիւրերը՝ մասնաւոր հայ հնուութիւններով հետաքրքրուողներ:

Այստեղ եւս յարգանքով արտայայտում եմ խորին երախտագրութեան զգացմունքս Նորին Սրբաշնութիւն անկույն Հայոց Վաթիկանի Ե. Տ. Մակարին, որ բարեխոսութեամբ հանց Ելմածնի գրքերի գանձարանը իմ կալուրի թ ողնէ անպայման ապաստան կերպով օգտուեալ համար: